

Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова

Зінченко Олена Володимирівна

УДК 94(470+571):342.52"1905/1917"(043.3)

**Еволюція Державної ради в системі російської монархії
(1905-1917 рр.)**

07.00.02 - всесвітня історія

T3(4/8)

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Одеса — 2009

Реор
129737

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі нової та новітньої історії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова Міністерства освіти і науки України

Науковий консультант - доктор історичних наук, професор
Дьомін Олег Борисович,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
завідувач кафедри нової та новітньої історії.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Ячменіхін Костянтин Михайлович,
Чернігівський державний педагогічний університет
імені Т. Г. Шевченка,
завідувач кафедри всесвітньої історії;

доктор історичних наук, професор
Каплін Олександр Дмитрович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна,
професор кафедри історіографії, джерелознавства
і археології;

доктор історичних наук, професор
Непомнящий Андрій Анатолійович,
Таврійський національний університет
імені В. І. Вернадського, професор кафедри історії
України та допоміжних історичних дисциплін.

Захист відбудеться "17" червня 2009 року о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.051.08 в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова (65082, м. Одеса, вул. Єлисаветинська, 12, ауд. 9).

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (65082, м. Одеса, вул. Преображенська, 24)

Автореферат розісланий "12 травня" 2009 року.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук, доцент

Н. О. Петрова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність роботи. Для України актуальність дослідження значною мірою зумовлюється труднощами становлення представницької демократії, відсутністю усталеного парламентаризму, нагальною потребою використання історичного досвіду подолання наслідків тоталітаризму. Перед суспільством постає потреба звільнення від ідеологічних впливів минулого, переборення правового нігілізму.

Перша російська революція перетворила імперію на конституційну монархію дуалістичного типу, якій властива рівновага законодавчих повноважень монарха та народного представництва. Але в історіографії існує тенденція бачення під російським парламентом початку ХХ століття лише Державної думи. Для радянських істориків характерними в оцінці усіх форм дорадянської державності були марксистсько-ленінські положення. Отже, інтерес до історії еволюційних змін у системі російської державності початку ХХ ст. набуває політичної та практичної значущості.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в межах наукової планової комплексної теми “Питання нової та новітньої історії: суспільний та особистісний виміри”, яку здійснює кафедра нової та новітньої історії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (номер державної реєстрації 0106U006200).

Мета і завдання дослідження. *Об'єктом дослідження є система російської монархії.*

Предметом дослідження обрано еволюційні зміни розвитку Державної ради: в устрої, повноваженнях, комплектуванні особовим складом, функціонуванні, політичному представництві, фракційних об'єднаннях та їх програмних настановах, практичних спробах реалізації останніх.

Хронологічні рамки роботи охоплюють січень 1905 - лютий 1917 р. Січневі події 1905 р. стали поштовхом для кардинальних змін в усіх сферах державного життя, в тому числі і у статусі та діяльності Державної ради. Верхня хронологічна межа визначається подіями Лютневої революції 1917 р., що привела до краху російської монархії та ліквідації Державної ради як монархічної інституції.

Територіальні рамки охоплюють територію Російської імперії в кордонах 1905-1917 рр.

Мета роботи полягає у реконструкції процесу еволюції Державної ради Російської імперії періоду 1905-1917 рр. Для досягнення цієї мети дисертантка вирішує наступні завдання:

- визначити особливості розвитку Державної ради від виникнення до першої російської революції і зміни її статусу у 1906 р.;
- висвітлити специфіку устрою реформованої Державної ради в конституційній монархії;
- розкрити сутність комплектування верхньої палати особовим складом;
- дослідити зміст повноважень Державної ради в системі конституційної монархії;

- охарактеризувати процес функціонування Державної ради та статус державних радників;
- проаналізувати законодавчу діяльність Державної ради у період 1906- 1917 рр., встановити її основні етапи;
- простежити еволюційні зміни в політичній орієнтації державних радників;
- вивчити партійні інтереси державних радників, їх розподіл на блоки, програмні настанови останніх, практику їх реалізації, роль членів верхньої палати у цьому процесі та значення у розвитку ситуації в країні.

Методи дослідження. Поставлена в дисертації наукова проблема вирішувалась на підставі загальних та спеціальних методів дослідження, таких як принцип об'єктивності, історизму, системності, детермінізму, багатофакторності історичного процесу тощо.

Прагнення до об'єктивності полягало у намаганні звільнитися від впливу традиційних оцінок подій, процесів, забезпечити неупереджений їх розгляд. Застосування принципу історизму дозволило вивчити процеси, характеристики історичних персоналій у контексті доби. Принцип системності дав змогу уявити об'єкт дослідження як певну систему. Встановлення причинно-наслідкових зв'язків між явищами, процесами та подіями забезпечив принцип детермінізму. Принцип багатофакторності історичного процесу сприяв усвідомленню обумовленості історичних подій різними чинниками.

У дослідженні використовувались і спеціально-історичні методи: нормативно-правовий, порівняльний, структурний, проблемно-хронологічний, історико-типологічний, синхронний, ретроспективний аналіз, метод історичних реконструкцій тощо. Нормативно-правовий підхід дозволив проаналізувати законодавство щодо Державної ради: її запровадження, устрою, функціонування. Для висвітлення особливостей Державної ради як законодавчої установи використовувався порівняльний метод шляхом зіставлення її з Державною думою та верхніми палатами народного представництва інших держав кінця XIX - початку XX ст. Структурний метод надав можливості висвітлити особливості внутрішньої організації Ради. Проблемно-хронологічний підхід полягав у розчленуванні теми на низку менш дрібних проблем, кожна з яких розглядалася у хронологічній послідовності. Ретроспективний аналіз сприяв просуванню від більше віддаленого минулого до менше віддаленого, завдяки чому було досліджено еволюцію процесу запровадження дорадчої Державної ради, перетворення її на законодавчу, зміни її особового складу, її політичної орієнтації, позицій, практичних дій, стосунків з урядом та з Державною думою. Історико-типологічний метод дозволив узагальнити однотипні факти, як, наприклад, масових виступів на підтримку програмних вимог "прогресивного блоку" різними громадськими організаціями, синхронний - в одночасному висвітленні різних подій, як невдоволення політикою уряду на фронтах і в тилу, історичної реконструкції - в уявному відтворенні різних подій, явищ, процесів, як, наприклад, засідання Державної ради, Думи, Кабінету міністрів, президії "прогресивного блоку" за допомогою поєднання різноманітних ознак, деталей, фактів, даних, виступів, спогадів і таке інше.

У процесі дослідження авторкою поряд з формаційним підходом, що дає можливість зрозуміти мотиви вчинків та діяльності представників різних соціальних прошарків та політичних угруповань, широко застосовувався цивілізаційний підхід, що дозволяє повніше враховувати національні, релігійні, культурні, ментальні, соціально-психологічні особливості досліджуваної епохи, дає можливість відтворювати цілісну картину взаємодії різних чинників, що впливали на еволюційний процес функціонування Державної ради у специфічних умовах 1905-1917 рр.

Усі ці методи у їх взаємозв'язку та комплексному застосуванні і дозволили вирішити поставлені в дисертаційному дослідженні завдання.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у наступному:

- вперше в українській історіографії здійснене комплексне дослідження еволюції Державної ради в системі російської монархії;
- показано зміни у Державній раді структурного і орієнтаційного характеру;
- встановлено виникнення, сутність та практику застосування таємного і не передбаченого законами засобу розпуску Державної ради та Державної думи;
- визначено періодизацію законодавчої діяльності Державної ради за її власною законодавчою ініціативою;
- обґрунтовано висновок про те, що еволюція Державної ради в системі російської монархії виявилась наслідком та реалізацією ідеї урядового конституціоналізму; простежено формування у Державній раді “чорного блоку”, схарактеризовано його програмні настанови та зв'язки з царським двором і об'єднаним дворянством;
- з'ясовано роль і місце державних радників в ініціюванні ідеї створення міжпалатного парламентського “прогресивного блоку” з метою утворення “уряду довіри”, у його практичному утворенні, у керівництві його засіданнями, опрацюванні його програмних документів, визначенні та спрямуванні змісту останніх, у практичних спробах втілити програмні вимоги в життя;
- доведено, що специфіка боротьби “чорного” та “прогресивного” блоків за владу виявились одним з чинників падіння системи російської монархії;
- висвітлено участь призначуваних державних радників у підготовці та усуненні Миколи II з трону з метою заміни його спадкоємцем.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх

використання у підготовці підручників, навчальних та методичних посібників, монографій та інших спеціальних праць з нової та новітньої історії, у розробці лекційних та спеціальних курсів. Викладений матеріал може бути використаний у роботі посадовців усіх рівнів, державних та громадсько-політичних діячів, партійних та профспілкових функціонерів, журналістів, політичних оглядачів, соціологів-аналітиків.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження були представлені на наукових конференціях: Дев'ятих політологічних читаннях “Соціально-правовий механізм правотворчості” (Харків, 1999); Науково-практичній конференції “Динаміка наукових досліджень -2003” (Дніпропетровськ, 2003); VII Міжнародній науково-практичній конференції “Наука і освіта - 2004” (Дніпропетровськ, 2004); III Міжнародній науково-практичній конференції “Динаміка наукових досліджень —2004” (Дніпропетровськ, 2004); I Міжнародній науково-практичній конференції “Науковий потенціал світу — 2004” (Дніпропетровськ, 2004); VIII Міжнародній науково-практичній конференції “Наука і освіта - 2005” (Дніпропетровськ, 2005); IV Міжнародній науково-практичній конференції “Динаміка наукових досліджень — 2005” (Дніпропетровськ, 2005); XVII Харківських політологічних читаннях “Проблеми формування електоральної культури населення” (Харків, 2005) Міжнародній науково-практичній конференції “Наука та інновації – 2005” (Дніпропетровськ, 2005) II Міжнародній науково-практичній конференції “Освіта і наука без кордонів — 2005” (Дніпропетровськ, 2005); Круглому столі “Висвітлення історії національних меншин в курсах історії України та Росії” (Харків, 2006); II Міжнародній науково-практичній конференції “Сучасні наукові дослідження - 2006” (Дніпропетровськ, 2006); I Міжнародній науково-практичній конференції “Наука и технологии: шаг в будущее - 2006” (Белгород, 2006); II Міжнародній науково-практичній конференції “Дні науки - 2006” (Дніпропетровськ, 2006); III Міжнародному семінарі “Проблеми всесвітньої історії: держава та суспільство в історичній ретроспективі”(Чернігів, 2006); XVIII Харківських політологічних читаннях “Конституційно - політичний процес в Україні: ідеї, досвід, проблеми” (Харків, 2005); XIX Харківських політологічних читаннях “Проблеми глобалізації та геополітичний вектор розвитку України” (Харків, 2007); II Міжнародній науково-практичній конференції “Современные научные достижения - 2007” (Дніпропетровськ, 2007); XL науково-практичній конференції науково-педагогічних працівників, науковців, аспірантів та співробітників УПА (Харків, 2007); IV Міжнародному науковому семінарі “Російська імперія в історичній ретроспективі” (Чернігів, 2008); Міжнародній науково-теоретичній конференції “XXI Харківські політологічні читання “Суспільство і політичні інститути в умовах трансформації та реформ” (Харків, 2008).

Публікації. Результати дослідження опубліковані в монографії, 42 статтях та тезах.

Структура дисертації обумовлена метою і завданнями дослідження, складається зі вступу, шести розділів, висновків, списку джерел та літератури (711 позицій). Дисертацією є рукопис загальним обсягом 458 сторінок (основний текст — 394 сторінки).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, формулюються об'єкт, предмет, мета і завдання, визначаються методи дослідження, наукова новизна та практична значимість його результатів.

У **першому розділі “Історіографія проблеми та джерельна база”** розкривається ступінь наукової дослідженості порушеної теми (підрозділ 1.1) і характеризуються різні групи використаних джерел (підрозділ 1.2). В дослідженні історії Державної ради можна визначити три етапи. Перший охоплює період її діяльності та функціонування (до 1917 р.), другий - (1918 - 1991 рр.), третій - з 1992 р. і до сьогоднішня.

В російській історіографії початку ХХ ст. монографічних робіт з питань функціонування Державної ради не існувало. У 1906-1916 рр. виходили статті оглядового характеру, авторами яких були І.Яшунський, Л.Яснопольський, О.О.Алексєєв, О.Шингарьов, Б.Ландау, Л.Неманов, М.І.Лазаревський, Б.Є.Нольде, Д.Д.Грім, О.К.Фон-Резон, О.І.Камінка, К.М.Соколов, В.М.Гессен. В них робилися спроби наскоком визначити сутність та обсяги повноважень реформованої Державної ради. Часто автори були депутатами Державної думи, що схилило їхню увагу у бік нижньої палати, а верхня згадувалась побіжно. Працям була властива фрагментарність проблематики, упередженість в оцінках через розгляд питань з партійних позицій. Значно меншої уваги приділялось питанню партійних угруповань, яке зачіпали В.Левицький, С.С.Ольденбург, М.В.Родзянко та П.М.Мілюков.

В другий період історіографії дослідники почали торкатися питань, пов'язаних з Державною радою, лише з середини 1940-х рр. У 1945 р. О.Грунт опублікував статтю «Прогресивний блок у 1915-1917 рр.», у якій приписував йому реакційність та монархізм. Теми партійних угруповань у Державній раді побіжно зачіпали А.Я.Аврех та О.Д.Степанський. Останній у кандидатській дисертації “Державна рада у період революції 1905-1907 рр. (З історії “другого кроку” на шляху перетворення самодержавства на буржуазну монархію)” подіями у Державній раді прагнув проілюструвати більшовицьку концепцію здійснення соціалістичної революції.

Певної уваги “прогресивному блоку” та правим силам обох палат приділив В.С.Дякін в 1967 р. у монографії про російську буржуазію у світовій війні. Дослідник прийшов до висновку, що восени 1916 р. навіть об'єднане дворянство підтримало вимогу блоку щодо створення “уряду довіри” і підкреслив втрату самодержавством своєї класової опори. Тим самим В.С.Дякін непрямо визнавав певні еволюційні зміни орієнтаційного характеру в середовищі державних радників. Це свідчило про початок нового підходу до висвітлення проблеми, який не відповідав лєнінським концепціям.

Ставилось питання щодо “прогресивного блоку” і в монографії О.Г. Слоніського про катастрофу російського лібералізму (1975 р.) Книга виявилась черговим дослідженням, у якому “прогресивний блок” вбачався у якості трампліну в ілюстрації лєнінської концепції революційної ситуації та кризи “верхів” наприкінці 1916 - на початку 1917 рр. Автор стверджував, що сам «прогресивний блок» був не тільки породженням кризи “верхів”, але і формою її існування та розвитку. Побіжно характеризував “прогресивний блок” Є.Д.Черменський у монографії про ІV Державну думу та Лютневу революцію (1976 р.). А.П.Бородін у кандидатській дисертації “Державна рада і столипінська програма перетворень в

області місцевого управління, суду та початкової освіти” обґрунтував об’єктивну закономірність здійснення Лютневої революції. Такий же підхід до дослідження проблеми спостерігався в кандидатській дисертації Є.Е.Новікової «Державна рада у роки першої світової війни 1914-1917 рр. (“З історії кризи “верхів” напередодні Лютневої буржуазно- демократичної революції”))». Висвітлюючи громадську діяльність державних радників, Є.Е.Новікова вбачала у цьому, як і у створенні “прогресивного блоку”, розвиток і поступове загострення кризи “верхів” та передумову падіння монархії і перемоги соціалістичної революції.

Протягом радянського етапу історіографії виходили загальні праці, у яких характеризувалась система російського самодержавства як до його перетворення у процесі революції 1905-1907 рр., так і після неї. Це були праці

А.М.Давидовича, В.І.Бовикіна, Н.І.Васильєвої, В.С.Галиакбарової, В.С.Дякіна, Н.П.Єрошкіна, П.М.Зиранова, Г.З.Іоффе, А.І.Корольова, Н.Г.Корольової, Є.Лося, Р.Є.Рутмана, А.А.Сенцова, М.Ф.Флорінського. Минулому політичних партій, об’єднань та рухів присвячували свої праці Г.Я.Аронсон, І.Д. Вайсберг, Н.Г.Думова, Н.Г.Корольова, Л.М.Спирін, О.Д.Степанський. Різні аспекти історії Державної думи висвітлювали М.Глазунов, Б.Митрофанов, Ю.Б.Соловйов, Д.В.Петрова, Є.Д.Черменський. У 1990 р. А.А.Сенцов наголосив на необхідності перегляду застарілої догми про незмінність політичного ладу Росії після 1905 р. та підбив підсумки поглядів радянських істориків на сутність основних результатів першої російської революції. В радянській історіографії сформувався стереотип, що полягав в асоціюванні російського парламенту 1906-1917 рр. тільки з Державною думою. Він дійшов апогею в статті М.Глазунова та Б.Митрофанова “Доля першого парламенту в Росії”, у якій верхня палата навіть не згадувалась.

Третій етап (пострадянський) характеризувався підвищенням інтересу до Державної ради, на якому почали з’являтися роботи, спеціально присвячені верхній палаті. А.П.Бородін розглядав проблему реформування Державної ради в статтях, монографії та у докторській дисертації “Державна рада Росії. 1906- 1917 гг. (Склад і роль в історії третьочервневої монархії)”. Автор висунув положення, яким навряд чи можна знайти історичне вмотивування. Він заявляв, що створена на початку XIX ст. як законодавчий орган, Державна рада не була установою абсолютистської монархії, бо від самого початку цілком виразно і суттєво обмежувала самодержавну владу. Оновлення у 1906 р. Державної ради дослідник називав не “реформою”, а “контрреформою”. Однак аргументів на користь цього він не навів. А.П.Бородін доводив об’єктивну неминучість та історичну закономірність здійснення Лютневої революції. Фактично він розглянув лише два питання: реформування Державної ради (глава I) та її особовий склад (глави II, III, IV). Остання ж, V глава повністю перенесена з кандидатської дисертації 1977 р. з її аналізом відповідно до ідеологічних вимог доби. Це досить відчутно вплинуло і на характер змісту інших глав, про що яскраво свідчить надзвичайний ухил автора у класовість проблематики та повторення застарілих оцінок.

Присвячувалась верхній палаті і монографія Є.А.Юртаєвої (2001 р.). Однак авторку цікавила правова специфіка співвідношення різних гілок влади: монарха, уряду, палат, сенату. Розгляд нею питань теми носив узагальнено- оглядовий характер і здійснювався з позицій виявлення юридико-процесуальної сутності проблеми. В.О.Дьомін зазначав з цього приводу, що Є.А.Юртаєва не досягла поставленої нею ж мети, оскільки книга містить загальні міркування, які ґрунтуються не стільки на практиці Державної ради, скільки на абстрактній правовій логіці. Дослідженню властива і низка фактичних помилок.

В.О.Дьомін також присвятив Державній раді монографію (2006 р.) та докторську дисертацію (2007 р.). Обидві вони відрізняються від праць А.П.Бородіна та Є.А.Юртаєвої. Він приділив особливу увагу характеристиці різних груп державних радників. До цього слід додати побіжний, поверховий характер розгляду основоположних питань: реформування палати, її повноважень, законодавства. Дослідник приділив лише один рядок “прогресивному блоку” і навіть не згадав “чорного блоку”. В цілому ж А.О.Дьомін звільнив Державну раду від традиційних звинувачень у реакційності, показав її терпиме ставлення до Думи, відкинув тезу про “законодавчу пробку”, докладно охарактеризував роль різних груп державних радників у діяльності палати. В той же час не можна погодитись з його твердженнями про активність лише кількох десятків депутатів та пасивність решти, довільне невідвідування десятками осіб засідань, про виключно рідке переведення у “неприсутні”, до того ж тільки з причин непрацездатності. Так само спірно виглядає положення В.О.Дьоміна, що верхня палата виявилась не частиною народного представництва, а радою чиновників, що ухвалюють постанови за вказівками вищого начальства, про “болото”, яке підтримувало то лібералів, то правих.

Після 1991 р. вийшла велика кількість робіт, в яких характеризувалася система російського самодержавства досліджуваного періоду. Це були праці Б.В.Ананьїна, Р.Ш.Ганелїна, Є.П.Барїнової, Г.С.Варнакової, В.С.Дякіна, М.П.Єрошкіна, В.В.Кожїнова, Г.М.Кропоткіна, С.В.Кулікова М.В.Лїкосова та інших. Історію політичних партій, об’єднань та рухів досліджували А.П.Бородін, І.Д.Вайсберг, Е.Вишневські, Н.І.Кір’янов, В.В.Кожїнов та інші. Свої роботи історії Державної думи присвятили В.О.Дьомін, В.Г.Кошкідько, Г.Полетаєв, Н.Д.Єрофєєв, В.А.Кобзаненко, В.С.Баах. Досліджувались персоналї та особи імператорської фамїлії. Продовжував існувати і стереотип щодо зображення російського парламенту в одній нижній палаті. У 1995 р. Т.М.Бажєнова опублікувала статтю “Перший російський парламент: до історії Державної думи”. Певним підсумком російської історїографії стала поява енциклопедії «Державна рада Російської імперії. 1906-1917 рр.».

В українській історїографії проблеми Державної ради не вивчались. В той же час вийшла велика кількість робіт, яка дозволяє дослідити різні питання історії російської монархії періоду 1905-1917 рр. Це праці В.Г.Сарбея, О.П.Реєнта, С.В.Кульчицького, В.М.Лїтвіна, А.Ц.Сїницького, Т.Гунчака, А.О.Ореховського, Л.П.Могильного, О.Б.Стрілюк, В.А.Бабєнко, О.О.Безуглої, М.Демкович-Добрянського, Л.Жванко, Л.Р.Ігнатової, О.М.Приймака, Л.В.Нїзової,

О.П.Сарнацького та інших. Друкувалися і колективні праці: “Нариси з історії суспільних рухів в Україні (XIX - поч. XX ст.)”, “Проблеми історії України XIX — поч. XX ст.”, “Україна і Росія в панорамі століть”, “Історія України в особах. XIX-XX ст.”, “Українське питання в Російській імперії” тощо. Л.В.Щербін, Л.П.Донченко, О.Д.Каплін, Л.П.Могильний, І.В.Омельяничук, О.П.Сарнацький та інші досліджували проблеми українських політичних партій та організацій. А.Л.Глушковецький, М.Ш.Киян, В.В.Сичова, О.І.Білоконь, І.О.Бурда вивчали історію Державної думи Росії. О.М.Богдашина, В.В.Кравченко, О.І.Білоконь, І.Гірич висвітлювали постаті, які були державними радниками.

В зарубіжній історіографії Державна рада спеціально не вивчалась, за винятком короткої статті А.Корроса. Вона згадується лише в загальних працях низки авторів: С.Беккера, П.Шасля, А.Капеллера, Х.Хаумана, Х.Роджера, Г.Токмакова, В.Мосса, Г.Хоскінга, Е.Хьоша, П.Уолдрона, Т.Р.Уїка, С.Зіванова, П.Вечоркіна, Э.С.Тадена, Х.Лутініна та інших.

Таким чином, на першому етапі вивчення Державної ради науковий аналіз її історії не було започатковано. В радянській історіографії не мали місця навіть спроби комплексного дослідження історії Державної ради. Усі ж ті праці, що якимось зачіпали верхню палату, виявились занадто заідеологізованими, суперечливими. Література сучасного етапу також виявилась нечисленною. Проте її помітна вагомість полягає у спробах комплексного вирішення пов'язаних з Державною радою проблем. А.П.Бородіну, Є.А.Юртаєвій, В.О.Дьоміну вдалося вирішити низку питань історії палати. Однак їх більша частина не знайшла висвітлення. Вітчизняні ж та зарубіжні історики проблемами Державної ради не цікавились. Усе це вмотивовує необхідність комплексного дослідження еволюційних змін Державної ради у системі російської монархії 1905-1917 рр., спробу якого і складає запропонована дисертація.

Підрозділ 1.2 “Характеристика джерел” присвячено аналізу джерельної бази, яку складають матеріали різного походження та спрямування. Першу групу формують законодавчі акти та постанови, другу - ділова документація, куди входять стенографічні звіти обох палат, матеріали слідчих комісій, програми та матеріали засідань керівництва партій та блоків. До третьої групи увійшли промови та виступи державних діячів, до четвертої - щоденники, мемуари та спогади учасників і сучасників досліджуваних подій. П'ята група складається з публіцистики та матеріалів преси.

Матеріали, які відносяться до різних груп джерел, отримано в архівах. Використано 14 фондів, що зберігаються у Російському державному історичному архіві м. Санкт-Петербургу (РГИА), Російському державному історичному архіві у м. Москві (РГИАМ) та Державному архіві Російської Федерації (ГА РФ), зокрема, матеріали фондів Державної ради, Державної думи, Кабінету міністрів та Міністерства внутрішніх справ. Вони забезпечили можливість висвітлити характер та сутність перебігу реформування Державної ради, дослідити процес орієнтаційних змін в середовищі особового складу палати.

Важливу роль відіграли законодавчі акти та постанови, що охоплюють цілу низку типів, груп, видів, призначення та спрямування. Їх основну масу вміщено у різних збірниках. Без них неможливо уявити процес запровадження, схарактеризувати устрій Державної ради, комплектування особовим складом, встановити обсяги та межі її повноважень, визначити особливості функціонування, законодавчої діяльності, статусу державних радників тощо.

До цих джерел тісно примикає ділова документація, до якої входять стенографічні звіти палат народного представництва про їхню законодавчу діяльність, законотворчість думських фракцій, матеріали засідань президії “прогресивного блоку”, слідчі матеріали Верховної слідчої комісії Тимчасового уряду у 1917 р. та радянської ВНК. Без цих певною мірою фотографічно точних щодо подачі інформації джерел неможливо реконструювати законодавчий процес з усіма його специфічними відтінками. Саме стенографічні звіти дають максимальну можливість простежити і проаналізувати втілення в життя права законодавчої ініціативи членами обох палат народного представництва, як і визначити еволюційні зміни орієнтаційного характеру у середовищі державних радників та депутатів Думи.

Матеріали засідань президії “прогресивного блоку” дали можливість об’єктивно проаналізувати програмні декларації об’єднання, визначити їхню мету та сутність, відкинути традиційні і безпідставні їх засудження з боку радянських істориків. Вони яскраво ілюструють еволюційні зміни орієнтаційного характеру, співвідношення політичних сил, поступовий процес змін у настроях народних обранців та їх відношенні до уряду. Слідчі матеріали забезпечили можливість деталізації процесу еволюційних змін в середовищі членів палат, формування “чорного” та “прогресивного” блоків, особливостей боротьби з останнім урядових кіл.

До третьої групи джерел входять промови та виступи імператора Миколи II перед державними радниками та депутатами Державної думи, виступи голів уряду та міністрів в законодавчих установах, доповіді міністрів монархові. Вони дозволили виявити і проілюструвати двоїстий характер поведінки Миколи II та членів його уряду після революції 1905-1907 рр., який полягав у різниці між офіційними висловлюваннями стосовно істинної прихильності до законодавчого народного представництва та таємним спілкуванням поза законодавчого поля з міністрами.

Досить важливу інформацію здобуто із мемуарів та щоденників Миколи II, О.О.Нікольського, О.О.Половцова, Л.Тіхомірова. Не поступаються інформаційною плідністю спогади С.Ю.Вітте, П.М.Мілюкова, П.А.Буришкіна, М.В.Родзянко, В.Й.Гурко, С.Д.Сазонова, Дж.Бьюкенена, М.Палеолога, В.Пурішкевіча, Л.Д.Троцького, О.Г.Шляпникова, А.І.Денікіна, О.С.Лукомського. Цінність їх спогадів полягає в багатьох фактичних свідченнях, яких не можна знайти в офіційних документах, а також в оцінках сучасних їм подій з позицій того часу.

Певну інформативну роль у дослідженні проблеми відіграла публіцистика, яку представляють праці В.І.Ульянова-Леніна, Л.Д.Троцького, В.Левицького, А.Мартінова. Їхні твори забезпечили можливість докладніше пізнати радикальні відтінки та забарвлення деяких

монарха розширювались, а палат народного представництва - звужувались.

У підрозділі 2.3. *“Особливості устрою Державної ради в роки конституційної монархії”* розглядаються особливості структури цієї установи після її реформування. Показано, що вона складалася з загальних зборів, двох департаментів, двох присутствій та державної канцелярії. Відповідно до закону 1906 р. усі справи законодавчого характеру тепер розглядалися безпосередньо загальними зборами, не надходячи попередньо до департаментів Державної ради. Розглянуті справи надходили на монарше затвердження, минаючи загальні збори.

Члени та голови департаментів щорічно призначалися монархом. Віданню першого департаменту підлягали справи про запровадження заповітних маєтків, затвердження в князівських, графських та баронських якостях, передачу дворянами прізвищ, гербів і титулів та справи, що надходили з сенату. Сюди ж відносились справи про відповідальність за здійснені членами Державної ради і Державної думи під час виконання чи з приводу виконання депутатських обов'язків протиправні дії, а також про відповідальність за порушення службових обов'язків головою Ради міністрів, міністрами та іншими чинами перших трьох класів.

Віданню другого департаменту підлягали питання контролю банківсько-фінансових установ, будівництва залізниць, продажу ділянок казенної землі. Особливі присутствія - 1) У справах про примусове відчуження майна та винагороду їх володарів та 2) з попереднього розгляду скарг на визначення сенату - формувались кожне окремо з призначених монархом призначуваних радників. Ухвалення особливих присутствій щодо розглянутих справ надсилались на затвердження монархом, оминаючи загальні збори Державної ради. Державна канцелярія складалася з відділень, якими управляли статс-секретарі та їх заступники. До складу канцелярії входили державний секретар, пристав Державної ради з заступниками, начальник державної друкарні, присяжні стенографи, діловоди, експедитори та інші працівники. Державний секретар, його заступник, статс-секретарі з заступниками та начальник державної друкарні призначалися і звільнялися монаршими указами.

Підрозділ 2.4. *“Кадрова політика монархії стосовно Державної ради”* розкриває особливості комплектування верхньої палати народного представництва призначуваними та обраними членами. Показано, що оновлена Державна рада формувалася з рівного числа призначуваних та обраних радників.

Обрання другої половини державних радників відбувалося у п'ятьох куріях. Першу з них складало православне духовенство, що обирало 6 членів Державної ради, другу - губернські земські збори, які обирали 34 державних радників. Земське представництво було великоземлевласницьким за своїм характером. Це визначалося потрійним повним виборчим цензом. До губернських земських зборів могли бути обраними поміщики, які володіли не менше 200 десятин землі, а до складу державних радників — поміщики, що володіли не менше 600 десятин землі. До вказаних 34 радників додавалися 26 представників поміщицького землеволодіння тих

губерній, у яких не було земських установ. Третя курія складалась з дворянських громад, які обирали 18 членів Державної ради на підставі того ж потрійного виборчого цензу. Четверту курію утворювали промисловці з торговцями, що обирали зі свого осередку 12 радників. Останню групу членів Державної ради складали 6 представників від науки. Гідне місце в Державній раді посідали представники українських земель.

Устрій та система формування особового складу Державної ради Російської імперії мали недоліки: вирішальна перевага у ній велико-землевласницького дворянства, цілковита відсутність представників міського самоврядування та неправославних релігійних конфесій, високий майновий ценз, куріально-станова, багатоступенева система виборів, щорічне свавільне усунення призначуваних радників, відсторонення їх від участі у роботі департаментів, особливих присутствій та державної канцелярії, від призначення на міністерські посади та посади голів уряду і верхньої палати. Нарешті, висвітлюються найважливіші характерні риси окремих представників різних груп державних радників, що вирізняються походженням, дворянськими титулами, національністю, науковими ступенями, посадами, майновим станом, певними політичними чи іншими принципами, відіграними у важливих процесах ролями тощо.

У **третьому розділі “Повноваження Державної ради 1906-1917 рр.”** розкривається сутність еволюційних змін стосовно її прерогатив.

У *підрозділі 3.1. “Інституціоналізація прерогатив Державної ради”* досліджується еволюція визначення змісту, обсягів та обмежень повноважень Державної ради. Доводиться, що остання успадкувала їх від запровадження дорадчої Державної думи 6 серпня 1905 р. Воно передбачало два шляхи руху клопотання про внесення урядом якогось законопроекту: перший, коли міністри підтримали останнє, і другий, коли вони виступили проти нього. Такому порядку здійснення ініціативи Думи були властиві дві характерні особливості: по-перше, необхідний подвійний процес законодавчої роботи та, по-друге, виключний вплив міністрів на хід роботи. Від міністрів залежало, який шлях виникнення закону буде обрано — перший чи другий. Передбачений запровадженням Державної думи 6 серпня 1905 р. порядок здійснення думської ініціативи було перенесено до запровадження Державної думи 20 лютого 1906 р., запровадження Державної ради 24 квітня 1906 р. та Основних державних законів 23 квітня 1906 р. Міністри отримали право відмовлятися від внесення законопроектів. У цьому випадку укладання і внесення законопроектів залишились за законодавчими органами.

Центральним моментом у сукупності пов'язаних з почином палат актів було визнання однією з цих установ “бжаності скасування чи зміни чинного або видання нового закону”. Підготовка центрального акту визнання “бжаності скасування чи зміни чинного або видання нового закону” полягало у тому, що членами Державної ради чи Думи у числі не менше тридцяти подавалась голові відповідна заява. Остання мала супроводжуватись проектом основних положень пропонованої зміни закону або нового закону з пояснювальною до проекту запискою. Заява вносилась до Державної ради чи Думи і голосувалась для ухвалення постанови

про “бжаність”. Голосуванню обов’язково мало передувати повідомлення не менше, ніж за місяць, міністра про день слухання і одночасне надіслання йому копії заяви з додатками. Подальше просування справи залежало від згоди чи відмови міністра укласти і внести на розгляд палат законопроект. Усе це обмежувало повноваження палат, як і право монарха самостійно видавати закони у порядку верховного управління та надзвичайному порядку відповідно до 87 статті Основних державних законів. Її застосування передбачало припинення занять Державної думи та Ради і наявність надзвичайних обставин. На практиці уряд проводив десятки законів у надзвичайному порядку, розпускаючи навіть на три дні законодавчі установи.

Підрозділ 3.2. “Повноваження Державної ради по формуванню державного бюджету” присвячено дослідженню еволюційних змін визначення змісту бюджету, його обсягів та обмежень. Показано, що бюджетні повноваження обох палат успадкували особливості формування державного бюджету абсолютистської доби. Бюджетні правила від 8 березня 1906 р. було укладено для дорадчої Думи 6 серпня 1905 р. Потім їх ухвалили майже без змін для законодавчих установ. Маніфест 6 серпня 1905 р. сповіщав про запровадження дорадчої Державної думи, якій надається право попереднього обговорення законодавчих пропозицій і розгляд розпису державних прибутків і витрат. У підготовчих матеріалах до запровадження дорадчої Думи О.Г.Булігін підкреслював неможливість надання Думі права бюджетної ініціативи. Воно виголошувало, що Дума розглядатиме бюджет на підставі особливих з цього предмету правил. Останні повторювали кошторисні правила 22 травня 1862 р.

Отже, закон передбачав не опрацювання, не внесення “проекту” і не його ухвалення як законодавчого акту, а “розгляд” чи “обговорення” на підставі правил 8 березня 1906 р. Допускаючи Державну раду та Думу до участі у “розгляді” бюджету, правила 8 березня 1906 р. відразу ж вводили обмеження, внаслідок чого бюджетне право російських законодавчих палат по відношенню до цілої низки кошторисних асигнувань носило лише номінальний характер і позбавлялось будь-якого дійового значення. Усі витрати і прибутки розподілялись на три категорії: 1) витрати, що не підлягали обговоренню Державної думи і Державної ради; 2) витрати, що не підлягали вилученню або скороченню; 3) витрати та прибутки, які не підлягали змінам під час обговорення державного розпису, але які допускали окремі зміни у загальнозаконодавчому порядку. Не підлягали обговоренню палатами включені в проект розпису кредити на витрати канцелярії монарха та “десятимільйонний фонд” на непередбачені кошторисами нагальні потреби. Правила 8 березня 1906 р. віддали користування цим фондом виключно в руки уряду. Такий порядок відмежовував бюджетну ініціативу від загальнозаконодавчої.

Обмежувалась фінансова влада палат і положенням про так звані понадкошторисні кредити. Вони були в основному таємними і підлягали затвердженню лише після зникнення необхідності у збереженні таємниці. Це надавало урядові свободу розпоряджатися державними коштами, кваліфікуючи ті чи інші витрати у якості таємних і визначаючи довільно час, коли

необхідність у збереженні таємниці зникла і про здійснені витрати можна зробити подання до законодавчої установи. Під час перерви роботи законодавчих установ кредити могли відкриватися за допомогою статті 87 Основних державних законів. Сюди відноситься і кредитування військових потреб. Таким чином, Державна рада не володіла правом бюджетної ініціативи навіть у тому обсязі, що охоплював її загальнозаконодавчу ініціативу.

Підрозділ 3.3. “Участь Державної ради у правовому контролі діяльності уряду” присвячено визначенню змісту та обсягів цього повноваження верхньої палати народного представництва. Доводиться, що з запровадженням в Росії народного представництва законодавством було передбачено і запити, які охоплювали незаконні дії представників уряду та підпорядкованих йому установ і осіб. Право запитів також виявилось ілюзорним. В обох палатах воно було значно вужче, ніж у будь-якій європейській конституції. І причиною тому було перенесення до нового законодавства положення про запити, яке готувалося для Думи від 6 серпня 1905 р.

Четвертий розділ “Особливості функціонування Державної ради” простежує процес та сутність еволюційних змін структурного характеру щодо умов виконання поставлених перед установою задач.

У підрозділі 4.1. “Статус державних радників” розглядаються депутатські права і обов’язки членів верхньої палати. Доводиться, що особливі права народних обранців виражались у свободі промови і у захищеності від простого способу позбавлення волі. Поки радники дотримувались меж закону, якою б суворою й неблаганною не виявилась їхня критика, вони залишались захищеними від усіх таких наслідків, які для інших могла викликати досить вільно й різко висловлена думка.

Друге право радників передбачало позбавлення або обмеження волі не інакше, як рішенням суду, для чого був необхідним попередній дозвіл палати. Вони підлягали затриманню і притягненню їх до відповідальності за скоєні під час виконання або з приводу виконання депутатських обов’язків злочинної дії. Розповсюджувалась на державних радників і дія “Положення про заходи з охорони державного порядку та громадського спокою” від 14 серпня 1881 р. Відповідно до нього, на майно депутатів могли бути накладені арешт та секвестр, призупинені їхні періодичні видання, закриті утримувані ними учбові заклади, обшукані займані ними приміщення та квартири. Народні обранці могли позбавитися волі і без попередньої згоди палати, коли скоєні ними протиправні дії розглядалися першим департаментом Державної думи з подальшими наслідками. Відмова від урочистої обіцянки під час вступу до палати позбавляла радника цього звання. Радники позбавлялися і права самостійно скликати та розпускати сесію. Воно належало монарху, який використовував його для ухвали законів у надзвичайному порядку.

До обов’язків державних радників відносились висування пропозицій про зміну чи скасування чинних та видання нових законів, ухвалення бюджету, обов’язкова присутність на засіданнях Ради тощо.

Підрозділ 4.2. “Комісії та засідання Ради” розкриває компетенцію і характер діяльності комісій та порядок і результати засідань верхньої палати.

Реформа Державної ради 1906 р. передбачала утворення у ній постійних і тимчасових комісій. Постійні комісії утворювались для вирішення певних справ у складі радників, що обирались на всю сесію палати, а тимчасові - до завершення вирішення Радою якоїсь випадкової чи несистематичної справи. Постійних комісій утворювалось три: 1) особового складу та внутрішнього розпорядку; 2) фінансова; 3) законодавчих пропозицій. Кількість тимчасових комісій залежала від потреби вирішення певної справи тимчасового характеру. У серпні 1915 р. було передбачено ще дві постійні комісії: 4) військових сухопутних і морських справ; 5) економічна.

Основу роботи усіх комісій складала законодавча діяльність.

Наказ Державної ради докладно регламентував порядок засідань Державної ради, які розпочинались у визначений монаршим указом день відкриття сесії. За умови наявності необхідного для законного складу засідань Державної ради числа її членів (не менше однієї третини) голова проголошував дії Ради розпочатими. Одночасно він сповіщав про це монарха, голову Ради міністрів та голову Державної думи. Радники не могли виступати з промовами на засіданні без дозволу голови. їм заборонялось говорити більше двох разів з одного питання та більше, ніж півгодини кожного разу. Відхилення від цього правила у разі необхідності залежало від голови Ради. Не дозволялось і читання письмових виступів, за винятком необхідних документів.

Підрозділ 4.3. “Порядок розгляду і ведення справ Державної ради” присвячено вивченню визначеної законами процедури та результатів вирішення справ у верхній палаті. Показано, що основоположні закони та наказ Ради досить докладно врегульовували це питання. Усі законопроекти, доповіді комісій, заяви державних радників про скасування, зміну чинного чи ухвалення нового закону, протиправні дії представників уряду, що надходили до палати, розпорядженням її голови, друкувались і вручались членам. Усі ці матеріали надсилались голові Ради міністрів і міністрам, предметів відання яких вони стосувались. Відхилені Державною радою заяви про скасування чи зміну чинного або видання нового закону не могли повторно вноситись на обговорення протягом тієї ж сесії. Кожне питання, що підлягало вирішенню Державною радою, голова вносив на голосування, формулюючи його таким чином, щоб відповідь на нього полягала у простому “так” чи “ні”. Підвалину діловодства Державної ради складали: 1) стенографічний звіт і 2) протокол. Кожній особі, що брала участь у міркуваннях на засіданні, з якого викладався стенографічний звіт, надсилалась та його частина, у котрій було відображено її міркування. У протоколі зазначалися день засідання, час його відкриття, особа, що головувала на засіданні, предмети, які обговорювались, способи голосування, постанова Державної ради у дослівному викладенні.

У п'ятому розділі **“Законодавча діяльність Державної ради”** досліджуються еволюційні зміни історичних обставин, сутність, особливостей та результатів законодавчої творчості верхньої палати.

У підрозділі 5.1. *“Законодавча діяльність у квітні 1906 – травні 1907 рр.”* доводиться систематичне застосування Миколою II не передбаченого законом методу розпуску палат за допомогою попереднього надання голові Ради міністрів підписаних бланків без означеної дати,

яку той проставляв на свій розсуд у потрібний йому час. Він використовувався з метою проведення неугодних депутатам законопроектів відповідно до 87 статті Основних державних законів про надзвичайний стан. Досліджуються також історичні умови, особливості та результати законодавчої діяльності верхньої палати народного представництва упродовж перших двох сесій, що відбулися за революційних обставин 1906 — 1907 рр. Показано, що протягом першої сесії Державної ради - (28 квітня - 7 липня 1906 р.) - до неї надійшли з Думи лише два законопроекти: про скасування смертної кари та асигнування 15 млн. руб. на допомогу жертвам неврожаю і вона виявила одну власну ініціативу про надання допомоги тим же жертвам. З цих трьох законопроектів лише один думський - про 15 млн. руб. - отримав силу закону. Протягом другої сесії — (20 лютого — 5 червня 1907 р.) — до Державної ради надійшло з Думи вісім законопроектів і один залишився від першої сесії — про смертну кару. Двічі Державна рада виявила власну ініціативу. З дев'яти думських законопроектів Державною радою було ухвалено лише чотири. Не знайшли ухвали Ради і власні законопроекти.

Протягом двох сесій з Думи до Державної ради надійшло десять справ, п'ять з яких було вирішено, а п'ять не знайшли ухвали. Жодна з трьох ініціатив Державної ради також не була ухвалена навіть власними зборами. Показано, що головними причинами такої “ефективності” законодавчої діяльності Державної ради була пасивна політика уряду, який повинен був авантажувати Думу законопроектами, і її підтримка частиною верхньої палати.

Підрозділ 5.2. “Законодавство з червня 1907 р. до початку першої світової війни ” присвячено вивченню історичних умов, особливостей та результатів законодавчої діяльності верхньої палати після завершення першої російської революції і до початку першої світової війни. Доведено, що протягом семи сесій в означений період Державна рада виявила лише п'ять спроб укладання нових законів: одну у третій сесії, три - у четвертій та одну - у дев'ятій. Чотири ж сесії з семи - п'ята, шоста, сьома та восьма — залишилися без жодної законодавчої ініціативи верхньої палати. Поряд з цим вирішувались справи, що перейшли у спадок Державній раді від першого етапу її діяльності. Державна рада уклала законопроект про покращення економічного становища донських козаків, скорочення кількості святкових днів і конярство в Донських степах.

Таким чином, Державна рада майже не користувалась наданим їй правом законодавчої ініціативи. По-друге, ці надзвичайно рідкі виявлення власної законодавчої ініціативи стосувались переважно її устрою чи функціонування. По-третє, навіть виявлені Державною радою законодавчі ініціативи зазнавали зволікань, тяганини і не завжди перетворювались на закон.

У підрозділі 5.3. “Законотворчість Державної ради у липні 1914 - лютому 1917 рр.” досліджуються історичні умови, у яких відбувалась законодавча діяльність верхньої палати народного представництва протягом воєнних років та особливості її результатів. Показано, що з початком Першої світової війни у липні 1914 р. народне представництво Російської імперії було усунуто від виконання прямих обов'язків. Таку політику царизм проводив свідомо і

цілеспрямовано. Уряд блокував діяльність Державної ради та Думи, особливо після виникнення у серпні 1915 р. “прогресивного блоку”, який у своїй програмі вимагав відповідального перед палатами уряду. Внаслідок цього за період війни палати ухвалили лише 26 законодавчих актів проти 1378 актів та постанов, що були запроваджені відповідно до статті 87 та у порядку верховного управління.

У *підрозділі 5.4. “Практика запитів верхньої палати”* виявляються особливості практичного користування Державною радою наданим їй правом контролю законності дій уряду. Відзначається, що державні радники дивилися на це право з байдужістю. Протягом дванадцяти сесій Державна рада виступила лише з двома запитами до уряду, що складає один запит на шість сесій. Депутати ж Державної думи протягом лише першої сесії, яка нараховувала 38 засідань, зареєстрували 378 запитів.

Шостий розділ “Еволюція партійної орієнтації державних радників” містить аналіз еволюційних змін у фракційному розподілі особового складу верхньої палати народного представництва, зокрема, виникнення, сутності та діяльності групи правих і членів “чорного” та “прогресивного” блоків.

У *підрозділі 6.1. “Партійне представництво державних радників”* досліджується процес виникнення різних груп державних радників відповідно до їхньої політичної орієнтації. Показано, що уже на початку першої сесії Державної ради в ній вирізнялися три напрямки фракційного розподілу: ліві прогресисти, центристи і праві. Останні сягали третини особового складу установи, переслідували мету повернення до абсолютизму, не припускали навіть думки щодо поступок революції і ігнорували законодавчу діяльність палати. Лівих було дванадцять осіб, які входили до кадетської партії. Їх головним завданням була різка критика Державної ради, як реакційної, на їх переконання, установи, і підтримка з її трибуни кадетської фракції Державної думи. Найчисельнішу групу склали центристи: 102 із 196 радників. Вони усвідомлювали необхідність певних поступок революції у вигляді політичних і соціально-економічних реформ. Саме тому протягом першої сесії центристи прагнули до співпраці з лівими прогресистами і з нижньою палатою, у якій панували кадети. Влітку 1906 р. проводились переговори центрристів, кадетів і представників влади з питання про утворення відповідального перед Думою уряду. Вони залишилися безрезультатними, але виявились прецедентом для створення у майбутньому “прогресивного блоку” з представників Думи і Ради.

У *підрозділі 6.2. “Формування “чорного блоку” у Державній раді”* розкриваються особливості перетворення групи правих Державної ради на “чорний блок”, що виходив за рамки палат народного представництва. Доведено, що десятки державних радників взяли участь у створенні “Російських зборів”, “Союзу російського народу”, у підготовці та керівництві їх з’їздів, у їх діяльності, у створенні та з’їздах “Російської монархічної партії”, у керівництві чисельними чорносотенними виданнями. Усі ці організації, за активною участю державних радників, вимагали перетворення палат народного представництва на дорадчі установи. Саме під тиском цих обставин Микола ІІ розпустив дві перші Думи. Після поразки першої російської революції праві сили консолідувалися у Державній раді. Виникнення у серпні 1915 р. міжпарламентського

“прогресивного блоку” підірвало вплив правої групи в палаті. На противагу “прогресивному блоку” було утворено “чорний блок” з представників Думи та Ради. Окрім народних обранців до складу “чорного блоку” входили представники придворних кіл та об’єднаного дворянства. За межами парламенту і в міжсесійні часи “чорний блок” вирішував програмні та тактично-стратегічні питання у гуртку А.А.Римського-Корсакова та у політичному салоні Б.В.Штюрмера, які справляли рішучий вплив на “об’єднане дворянство” та на інші організації, спираючись на фінансову підтримку з боку уряду.

Реакційно-шовіністична і відверто радикальна діяльність очолюваних правими державними радниками масових організацій, удавання в умовах війни до “міністерської чехарди”, призначення на найвищі державні посади бездар, кар’єристів, пристосованців, распутінщина, прояви германофільства дискредитували систему російської монархії, що спиралася на означені формування у боротьбі проти революції і всіляко їх підтримувала. Отже, суб’єктивно переслідуючи мету захисту і збереження монархічної системи, очолюваний державними радниками “чорний блок” об’єктивно підривав її підвалини і сприяв прискореному наближенню соціально-політичних потрясінь, що обернулися падінням монархії і розвалом Російської імперії.

Підрозділ 6.3. “Верхня палата та виникнення “прогресивного блоку” присвячено висвітленню процесу його утворення, сутності та діяльності. Доводиться, що “прогресивний блок” був народжений прагненням російської громадськості добитися перемоги у війні і запобігти революційних потрясінь, спрямовувався на утворення відповідального перед палатами уряду. Ідею блоку запропонував державний радник О.В.Кривошеїн. Вона знайшла підтримку громадських організацій. Кадеги запропонували палатам свою програму вирішення питання, що складалася з чотирьох частин: амністія засуджених за політичні та релігійні злочини осіб, повернення с.-д. депутатів; докорінні зміни заходів управління; законодавча програма організації країни для перемоги; заходи з підтримки соціального миру. На спільних засіданнях представників Думи та Ради у серпні 1915 р. було ухвалено програму “прогресивного блоку”. Завдяки державним радникам було затверджено саме радикальний варіант програми, який полягав у цілковитій заміні уряду. Одночасно Державна рада 24 серпня 1915 р. ухвалила власну додаткову постанову про приєднання палати до програми блоку. Уряд обговорював програму блоку і більшість міністрів наполягала на необхідності домовитись із об’єднанням народних обранців. 3 вересня 1915 р. Микола II розпустив Думу та Раду і звільнив міністрів, що наполягали на необхідності угоди з блоком.

20 жовтня 1916 р. “прогресивний блок” ухвалив чергову декларацію, яка звинувачувала уряд у бездіяльності і небажанні забезпечити перемогу у війні та вирішення економічних питань. 26 листопада 1916 р. Державна рада більшістю голосів (94 проти 34) ухвалила заяву, у якій підкреслювалась необхідність рішучого усунення впливу на державні справи “прихованих безвідповідальних сил” (Г.Распутіна та цариці - 0.3.) і утворення відповідального уряду на основі програми “прогресивного блоку”.

Цю заяву підтримали чисельні громадські організації робітників, інтелігенції, ліберального і навіть радикального спрямування, а також з'їзд “об'єднаного дворянства”, який рік тому рішуче виступав проти блоку. Останнім актом державних радників виявилась надіслана 28 лютого 1917 р. телеграма Миколі II з наполяганням на утворенні “уряду довіри”. Конкретним результатом діяльності “прогресивного блоку” виявився склад Тимчасового уряду весною 1917 р. та його програма. Фактично вимоги відповідального перед народним представництвом “уряду довіри” спрямовувалось на перехід державного устрою Росії від конституційної монархії дуалістичного типу до системи “парламентського правління”.

Значення боротьби “прогресивного блоку” за приход до влади набувало двоїстого характеру. З одного боку, вона складала важливий чинник можливого подальшого розвитку російського парламентаризму, перемоги у війні і уникнення небажаних революційних потрясінь. З іншого ж боку, “прогресивний блок” послаблював систему монархічної влади, оскільки він, поряд з правдивими фактами, яких зовсім не бракувало, удавався до особистої критики, наклепів, інсинуацій, а також закликів до повалення цієї влади. Така тактика фактично не відрізнялась від тактики революційних екстремістів і більшовики з успіхом використали розпропагандовані лібералами широкі народні маси у досягненні своїх цілей.

У *підрозділі 6.4. “Державні радники і Лютнева революція”* обґрунтовано, що державні радники брали участь у підготовці і здійсненні перевороту з метою усунення Миколи II з трону. Цим процесом керував голова III Думи і державний радник з 1915 р. О.І.Гучков. При генеральному штабі існував гурток під керівництвом державного радника В.И.Гурко, до якого входили генерали — державні радники О.Ф.Редігер, О.А.Поліванов та інші генерали і офіцери. Цей гурток і опрацював план перевороту. Державні радники О.І.Гучков, В.И.Гурко, І.К.Григорович, М.В.Рузьський брали участь в організації зречення Миколи II. Однак через низку обставин цей план призвів до падіння монархічної системи.

ВИСНОВКИ

У Висновках зазначено, що в історії Державної ради 1905-1917 рр. спостерігалися еволюційні зміни структурного і орієнтаційного характеру.

У 1801 р. було започатковано, а у 1810 р. завершено утворення дорадчої Державної ради. Її найважливішою особливістю виявились два принципово важливі застереження: обов'язкове застосування монархом у виданні законодавчих актів формулювання “Прислухавшись до ухвали Державної ради...” та що усі законопроекти пропонуються і розглядаються лише у Державній раді. Микола I усунув їх у 1842 р. Окремі структурні зміни відбулися у 1861, 1866, 1874 рр., які лише деталізували устрій Державної ради.

Визначальну ознаку процесу реформування Державної ради складало успадкування специфіки абсолютистського законодавства у сутності та обсягах її повноважень.

Головну особливість оновленої Державної ради складала її побудова за принципом, що частина дорівнює цілому: департаменти та особливі присутствія входили до складу Ради, але розглянуті ними справи надходили на монарше затвердження поза загальними зборами. Депутати Думи і Ради підлягали суду департаменту, а не палати, членами якої вони були.

Еволюційні зміни у системі формування особового складу оновленої Державної ради полягали у перенесенні положень із запровадження дорадчих установ до устрою законодавчих, що обернулося цілою низкою її недоліків: приголомшлива перевага у ній дворянства, цілковита відсутність представників міського самоврядування, неправославних конфесій, занадто високий майновий ценз у земській курії, куріально-станова багатоступенева система виборів, щорічне свавільне усунення призначуваних радників, обмеження повноважень обраних радників позбавленням їх права участі у роботі департаментів, особливих присутствій та державної канцелярії, бути призначеними на посади міністрів, голів Ради міністрів та Державної ради. Вплив абсолютистського законодавства віддзеркалювався і у не передбаченому законами розпуску палат народного представництва на підставі завчасного надання голові Ради міністрів підписаних монархом порожніх бланків.

Повноваження Державної ради у конституційній монархії полягали у законодавчій ініціативі, бюджетному праві та праві нагляду за законністю дій уряду. Право законодавчої ініціативи носило залишковий характер: лише у разі відмови міністра від укладання законопроекту Державна рада могла виконати цю роботу, процедура якої мала надзвичайно складний характер. Йї був властивий подвійний процес — коли міністр підтримував “пропозицію” і коли не підтримував. Це право обмежувалося і правом монарха самостійно видавати закони у порядку верховного управління та у надзвичайному порядку. Уряд використовував і різні двозначності у формулюванні законів. Бюджетні повноваження також успадкували особливості формування бюджету абсолютистської доби, визначаючись не законом, а кошторисними правилами 1862 р., доповненнями до них 1890-х років та правилами від 8 березня 1906 р., які готувалися для повноважень Булігінської Думи. Вони надавали Державній раді право не опрацювання, не внесення “проекту” і не його ухвалення як законодавчого акту, а “розгляду” чи “обговорення”. Саме тому бюджетне право щодо цілої низки кошторисних асигнувань носило лише номінальний характер. Обмеженням у порівнянні з західноєвропейськими конституціями виявилось і право нагляду за законністю дій уряду. Оновлене законодавство успадкувало і особливості функціонування дорадчої Державної ради. Воно обмежило права державних радників і позбавило палату права самостійно скликати депутатів на сесію, переривати її і розпускати. Це право належало виключно монарху, який використовував його, разом з нечітким формулюванням поняття “сесії”, для ухвали законів та постанов проти волі палат у надзвичайному порядку.

Зміни характеру законодавчої діяльності Державної ради віддзеркалились у її трьох етапах, на першому з яких визначальною була боротьба проти думського радикалізму, на другому - співпраця, на третьому — розмежування особового складу на два непримиренні блоки - “чорний” та “прогресивний”, а також зміни характеру правового контролю Державною радою уряду проурядового запиту до антиурядового.

Орієнтаційні зміни в цілому полягали у радикальній зміні настроїв державних радників, їх поглядів на політику монархічного уряду, співвідношення сил ліберального та правого спрямування у середовищі особового складу Державної ради. Еволюційному процесу Державної ради у системі російської монархії були властиві дві чітко виражені тенденції: по-перше, прогресуюче зменшення кількісного складу правих сил і їхнього впливу на ухвалення рішень та формування в країні громадської думки і, по-друге, разюче зростання впливу ліберальної групи верхньої палати. Праві державні радники пройшли шлях від створення правих, монархічних і чорносотенних формувань та “чорного блоку” до підтримки у 1916 р. висунутих “прогресивним блоком” вимог навіть тими дворянськими та правими організаціями, які ще за рік до того вимагали повернення до абсолютизму та дорадчих палат. Упродовж еволюційного процесу змінилося відношення більшості членів Державної ради до монарха Миколи II від підтримки його політики до прагнення замінити його на троні спадкоємцем. Цей процес обернувся зникненням політичних суперечностей у середовищі обраних державних радників, що відбулося у висуненні ними імператору вимог нагального формування відповідального перед народним представництвом “уряду довіри”, а також виникненням опозиційних сил і серед призначуваних членів палати. Суттєво змінився і характер стосунків Державної ради з Державною думою від виконання ролі “законодавчої пробки” до спільного створення з нею “прогресивного блоку”, програма діяльності якого перетворилася після падіння системи монархії на програму Тимчасового уряду. Ці зміни підтверджуються тим фактом, що саме призначувані державні радники брали участь у підготовці державного перевороту і у процесі примусу монарха до зречення престолу.

Еволюція партійних інтересів державних радників полягала в ініціюванні ними правого та чорносотенного руху в Росії на початку XX ст. Саме державні радники відіграли вирішальну роль у створенні чорносотенно-монархічних формувань у процесі революції 1905-1907 рр., у керівництві ними та ідейно-теоретичному спрямуванні їхньої діяльності. Головним програмним гаслом створених державними радниками означених формувань було збереження, а потім і відновлення абсолютизму, перетворення законодавчих установ на дорадчі. З іншого боку, саме державні радники відіграли значну роль в утворенні і особливо в опрацюванні програмних документів “прогресивного блоку”.

Найважливішим наслідком орієнтаційних змін виявився розкол депутатського корпусу палат народного представництва на два непримиренні блоки. Останні у своїй боротьбі за владу в умовах війни і неспроможності уряду адекватно реагувати на гострі виклики доби допустилися серйозних тактичних помилок, які долучилися до інших чинників краху монархічної системи. Імператор Микола II усуненням палат народного представництва від вирішення життєво важливих задач за надзвичайних воєнних обставин певною мірою обумовив тактичні помилки “чорного” та “прогресивного” блоків.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Зінченко О.В. Державна рада Російської імперії 1906-1916 років : [Монографія] / О.В.Зінченко. - Харків : Колорит, 2005. -308 стор.
Рецензії. Непомнящий А. Нове дослідження з історії організації влади в Російській імперії/А. Непомнящий //Культура народів Причорномор'я. — 2005. — № 67.— С.151-152.; Кашенко С.Г. Рецензія на монографію Зінченко Олени Володимирівни “Державна рада Російської імперії 1906- 1916 років” / С.Г.Кашенко, О.В.Тимошук // Ученые записки Таврического национального ун-та им. В.И.Вернадского. Научный журнал. Серия «Юридические науки». - Т. 19 (58). - Симферополь, 2006. - № 1. - С.262- 264.
2. Зінченко О.В. Еволюція проекту Державних Законів Російської імперії 23 квітня 1906 року / О.В.Зінченко // Культура народів Причорномор'я. Научный журнал. - Симферополь, 2003— № 43. - С.173-176.
3. Зінченко О.В. Попередники законодавчої Державної ради Російської імперії / О.В.Зінченко // Збірник наукових праць ХДПУ ім. Г.С.Сковороди. Серія “Історія та географія” - Харків, 2003. - Вип. 14-15. - С. 16-22.
4. Зінченко О.В. Право запиту Державної ради Російської імперії 1906- 1916 рр./ О.В.Зінченко // Культура народів Причорномор'я. Научный журнал. — Симферополь, 2004. - № 51. - Июль 2004. - С. 102-104.
5. Зінченко О.В. Запровадження Державної ради Російської імперії 1801- 1810 рр. / О.В.Зінченко // Збірник наукових праць ХДПУ ім. Г.С.Сковороди. Серія “Історія та географія”. - Харків, 2004. - Вип. 16. -С.33-38.
6. Зінченко О.В. Устрій Державної ради Російської імперії 1906-1916 рр./ О.В.Зінченко // Збірник наукових праць ХДПУ ім. Г.С.Сковороди. Серія “Історія та географія”. — Харків, 2004. — Вип. 17. — С.36-41.
7. Зінченко О.В. Походження права законодавчої ініціативи Державної ради Російської імперії 1906-1916 років / О.В.Зінченко // Культура народів Причорномор'я. Научный журнал. - Симферополь, 2004. - № 52. — Т.1. — Август 2004. - С.23-27.
8. Зінченко О.В. Бюджетні повноваження Державної ради Російської імперії 1906-1916 рр. / О.В.Зінченко // Культура народів Причорномор'я. Научный журнал. - Симферополь, 2004. - № 54. - Октябрь 2004. - С.305-307.
9. Зінченко О.В. Права державних радників Російської імперії 1906-1916 рр. / О.В.Зінченко // Культура народів Причорномор'я. Научный журнал. - Симферополь, 2004. -№ 55. - Т.2. - Ноябрь 2004. - С. 15-17.
10. Зінченко О.В. Законодавча ініціатива Державної ради Російської імперії 1906-1916 рр. / О.В.Зінченко // Сіверянський літопис. Всеукраїнський науковий журнал. - Чернівці, 2005. - Січень - лютий 2005.-№ 1 (61).-С.43-46.
11. Зінченко О.В. Походження поняття “сесії” Державної ради Російської імперії 1906-1916 років / О.В.Зінченко // Збірник наукових праць ХДПУ ім. Г.С.Сковороди. Серія “Історія та географія”. — Харків, 2005. — Вип. 18. - С.51- 56.
12. Зінченко О.В. Порядок розгляду справ та діловодство Державної ради Російської імперії 1906-1916 рр. / О.В.Зінченко // Культура народів Причорномор'я.

Научный журнал. - Симферополь, 2005. - № 57. - Т.2. - С.66 - 68.

13. Зінченко О.В. Походження бюджетних повноважень Державної ради Російської імперії 1906-1916 рр. / О.В.Зінченко // Культура народів Причорномор'я. Научный журнал. - Симферополь, 2005. - № 61. — Май 2005. -С.84-87.

14. Зінченко О.В. Формування Загальних Зборів Державної Ради Російської імперії 1906-1916 років / О.В.Зінченко // Вісник ХДАК. - Харків, 2005. - Вип. 16. -С.60-66.

15. Зінченко О.В. Російські державні радники і “Прогресивний блок” (серпень 1915 — лютий 1917 рр.) / О.В.Зінченко // Культура народів Причорномор'я. Научный журнал. - Симферополь, 2005. - № 63. – Червень 2005.-С.108-112.

16. Зінченко О.В. “Чорний блок” Державної ради Російської імперії 1915- 1917 рр. / О.В.Зінченко // Культура народів Причорномор'я. Научный журнал. - Симферополь, 2005. - № 65. - С.63-66.

17. Зінченко О.В. Комісії Державної ради Російської імперії 1906 - 1916 рр. / О.В.Зінченко // Культура народів Причорномор'я. Научный журнал. - Симферополь, 2005.- № 66. -С.21-24.

18. Зінченко О.В. Державні радники Російської імперії після падіння царизму / О.В.Зінченко // Збірник наукових праць ХНПУ ім. Г.С.Сковороди. Серія “Історія та географія”. - Харків, 2005. - Вип. 19-20. - С. 14-21.

19. Зінченко О. Таємний засіб розпуску Державної думи та Державної ради Російської імперії 1906-1917 років / О.Зінченко // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія : Історичні науки. - Чернігів, 2005. - Вип. 33. - № 3. - С. 189-193.

20. Зінченко О.В. Законодавча діяльність Державної ради Російської імперії у роки першої світової війни / О.В.Зінченко // Культура народів Причорномор'я. Научный журнал. — Симферополь, 2006. -№ 69. - С.213-216.

21. Зінченко О.В. Законодавство Державної ради Російської імперії між революцією 1905-1907 рр. і війною 1914-1917 рр. / О.В.Зінченко // Культура народів Причорномор'я. Научный журнал. - Симферополь, 2006. - № 74. -С.160-163.

22. Зінченко О.В. Законодавча діяльність Державної ради Російської імперії до виникнення третьочервневої системи / О.В.Зінченко // Культура народів Причорномор'я. Научный журнал. — Симферополь, 2006. - № 79. —С.77-79.

23. Зінченко О.В. “Прогресивний блок” Державної ради та Думи у радянській історіографії / О.В.Зінченко // Збірник наукових праць ХНПУ ім. Г.С.Сковороди. Серія “Історія і географія”. — Харків, 2007. - Вип.27. - С.63-71.

24.0. Зінченко. Теорія та практика лібералізації Російської імперії (друга половина XIX - початок XX століть). / О. Зінченко // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія “Історичні науки”. - Чернігів, 2008. - Вип. 52. -№ 5. -С. 192-197.

25. Зінченко О.В. До столітнього ювілею запровадження Державної ради Російської імперії (Історичний досвід електоральної культури) / О.В.Зінченко // Проблеми формування електоральної культури населення. Збірник наукових статей. - Харків, 2005. - С.34-35.

26. Зінченко О.В. Польське питання в Державній раді Росії 1908-1914 рр. / О.В.Зінченко // Матеріали Круглого столу “Висвітлення історії національних меншин в курсах історії України та Росії”. - Харків, 2006. - С.90-98.

27. Зінченко О.В. Компетенція Державної ради Російської імперії 1810- 1905 рр. / О.В.Зінченко // Матеріали 7 Міжнародної науково-практичної конференції “Наука і освіта - 2004”. - Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2004. - Т. 50 : Право.-С. 16-17.

28. Зінченко О.В. Структура Державної ради Російської імперії 1906-1916 рр./ О.В.Зінченко // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції “Динаміка наукових досліджень - 2004”. Т. 4. : Право. - Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2004. - С.8-9.

29. Зінченко О.В. Походження права законодавчої ініціативи Державної ради Російської імперії 1906-1916 рр./О.В.Зінченко// Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції “Науковий потенціал світу — 2004”. Т.48. : Право. - Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2004. - С.11-12.

30. Зінченко О.В. Законодавча ініціатива Державної ради Російської імперії 1905-1916 рр. / О.В.Зінченко // Матеріали VIII Міжнародної науково- практичної конференції “Наука і освіта - 2005”. Т. 44.: Історія держави та права. - Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2005. — С.27-28.

31. Зінченко О.В. Бюджетні повноваження Державної Ради Російської імперії 1906-1916 років / О.В.Зінченко // Матеріали IV міжнародної науково - практичної конференції “Динаміка наукових досліджень - 2005”. Т. 41. : Історія держави та права. - Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2005. - С.35-36.

32. Зінченко О.В. Нагляд Державної ради Російської імперії 1906-1917 рр. за законністю управління державою/ О.В.Зінченко // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Наука та інновації — 2005”. - Т.5. — Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2005. -С.83-85.

33. Зінченко О.В. Державні радники в революції та контрреволюції / О.В. Зінченко // Матеріали другої міжнародної науково-практичної конференції “Освіта і наука без кордонів - 2005”. Т. 29. : Історія. - Дніпропетровськ — Перемишль - Прага, 2005. - С.55-57.

34. Зінченко О.В. Законодавча діяльність Державної ради Російської імперії у 1906-1907 рр./ О.В.Зінченко // Матеріали II Міжнародної науково- практичної конференції “Сучасні наукові дослідження - 2006”. Т. 2. : Історія. - Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2006. — С.46-48.

35. Зінченко О.В. “Мирний” період законодавчої діяльності Державної ради Російської імперії (1908-1913 рр.) / О.В.Зінченко // Матеріали I международной научно-практической конференции «Наука и технологии : шаг в будущее - 2006 — Т. 4.: История. - Белгород : Роснаучкнига, 2006. — С.45-46.

36.Зінченко О.В. Законодавча діяльність Державної ради Російської імперії на її останньому етапі (1914-1917 рр.) / О.В.Зінченко // Матеріали II міжнародної

конференції “Дні науки — 2006”. Т. 21. : Історія. — Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2006. - С.46-48.

37.Зінченко О.В. Державна рада і праві формування Російської імперії 1900-1917 рр. / О.В.Зінченко // Суспільство і політичні інститути в умовах трансформації та реформ : Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції. - Харків, 2008. — С.87-90.

38.Зінченко О.В. Захист прав державних радників Російської імперії 1906- 1917 років / О.В.Зінченко // Материалы И международной научно-практической конференции “Современные научные достижения”. Том 3. : История. - Днепропетровск : “Наука и образование”, 2007. - С.20-22.

39.Зінченко О.В. Державна рада і конституціоналізм в Росії 1906-1917 років / О.В.Зінченко // Конституційно-політичний процес в Україні : ідеї, досвід, проблеми. Збірник тез. (За матеріалами XVIII Харківських політологічних читань). — Харків, 2006. -С.52-53.

40. Зінченко О.В. Державна рада Росії у боротьбі за конкурентноздатність економіки на світовому ринку (історичний досвід започаткування глобалізації) / О.В.Зінченко // Проблеми глобалізації та геополітичний вектор розвитку України. Збірник тез (за матеріалами XIX Харківських політологічних читань). - Харків, 2007. — С.65-67.

41.Зінченко О.В. Представники України в Державній раді Російської імперії 1906 р. / О.В.Зінченко // Збірник тез доповідей ХД науково-практичної конференції, науково-педагогічних працівників, науковців, аспірантів та співробітників УПА. - Частина 5. - Харків : УПА, 2007. — С.9.

42. Зінченко Е.В. Политическое представительство в Государственном Совете Российской империи в 1906-1916 гг./ Е.В.Зінченко // IX политологические чтения “Социально - правовой механизм правотворчества”. - Харків, 1999. - С.6-7.

43. Зінченко О.В. Формування особового складу Державної ради Російської імперії 1906-1916 рр. / О.В.Зінченко // Матеріали науково-практичної конференції “Динаміка наукових досліджень — 2003”. — Дніпропетровськ-Одеса-Львів, 2003.-Т.2.: Право.-С.13-15.

АНОТАЦІЯ

Зінченко О.В. Еволюція Державної ради в системі російської монархії (1905-1917 рр.). - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.02 — всесвітня історія. — Одеський національний університет імені І.І.Мечникова. - Одеса, 2009.

В дисертації комплексно досліджується еволюція Державної ради Російської імперії 1905-1917 рр. З'ясовуються причини та сутність розподілу еволюційних змін на структурні та орієнтаційні. Розглядається чітко виражена тенденція поетапного скорочення у процесі реформування повноважень Державної ради за рахунок розширення прерогатив монарха. Висвітлюються причини та сутність обмежень законодавчих, бюджетних та наглядових повноважень верхньої палати народного представництва та заперечливі особливості її

комплектування особовим складом. Розкривається роль державних радників у створенні, ідейно-теоретичному озброєнні громадських формувань різного політичного спрямування та у практичному керівництві їхньою діяльністю. Аналізується законодавча діяльність Державної ради упродовж 1906-1917 рр., встановлюються її етапи та особливості. Відтворюється процес розколу особового складу Державної ради, утворення двох непримиренних блоків, їх боротьба за владу та її наслідки.

Ключові слова: Російська імперія, Державна рада, Державна дума, повноваження, законодавство, “чорний блок”, “прогресивний блок”, структурні еволюційні зміни”, орієнтаційні еволюційні зміни.

АННОТАЦІЯ

Зинченко Е.В. Эволюция Государственного совета в системе российской монархии (1905— 1917 гг.). - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.02 - всемирная история. — Одесский национальный университет имени И.И.Мечникова. - Одесса, 2009.

Диссертационная работа представляет собой комплексное исследование процесса эволюции Государственного совета Российской империи 1905-1917 гг. В работе показано, что отмеченный эволюционный процесс носил двойственный характер, четко разделяясь на структурные изменения статуса Государственного совета и ориентационные изменения во взглядах на систему монархии и политику монархического правительства, отношении к ней и поведении личного состава палаты, как ее избираемой, так и назначаемой части, в течение всего периода его реформирования и функционирования. Основными факторами определения формы и содержания структурных преобразований совещательного Государственного совета в законодательный были: 1) подготовка проектов законодательных актов об учреждении законодательных палат народного представительства высшей бюрократией, членами совещательного Государственного совета 1801-1905 гг.; 2) превращение этих проектов в законодательные акты путем октроирования абсолютным монархом; 3) перенесение объема и границ полномочий учреждаемых законодательных палат народного представительства из проекта учреждения совещательной Государственной думы от 6 августа 1905 г. Все это существенным образом отобразилось на их ходе и результатах. В процессе этих изменений проявилась четко выраженная тенденция поэтапного сокращения полномочий вводимого представительного учреждения за счет расширения прерогатив монарха. Эти ограничения оказались результатом наслоения на структуре обновляемого учреждения особенностей российского законодательства абсолютистского периода. Наиболее яркое выражение такая тенденция получила в системе комплектования верхней палаты народного представительства личным составом и в масштабах его полномочий: законодательной инициативы, формирования государственного бюджета и контроля законности действий правительства. Система избрания половины личного состава палаты характеризовалась преобладанием в ней дворянства,

отсутствием представителей местного самоуправления и неправославных конфессий, чрезвычайно высоким земельным цензом, куриально-сословным представительством, ограничением полномочий избираемых советников. Назначаемые советники подвергались лишению мандатов за негодное правительству голосование. Право законодательной инициативы носило остаточный характер: палаты могли его использовать лишь в случае отказа министров представить законопроект. Сложной оказалась и процедура реализации права почина. Это право ограничивалось также правом монарха самостоятельно издавать законы в порядке верховного управления и чрезвычайном порядке. Еще больше ограничивались бюджетные полномочия Государственного совета, как и Думы, распространяясь лишь на 40 % бюджетной сметы. Бюджетные полномочия ограничивались и правом правительства самостоятельно распоряжаться сверхсметными кредитами, различными фондами, использованием права монарха решать финансовые вопросы в порядке верховного управления и в соответствии со статьей 87 Основных государственных законов. Ограниченным было и право контроля законности действий правительства. Отмеченные тенденции коснулись и одного из основополагающих принципов функционирования Государственного совета, как и нижней палаты, которые были лишены новым законодательством права самостоятельно решать вопрос о созыве депутатов на сессию, ее приостановление и роспуск. Это право принадлежало исключительно монарху, который систематически использовал его, вместе с нечетким формулированием понятия “сессии”, для проведения в чрезвычайном порядке негодных депутатам и желаемых правительством законов путем роспуска палат.

Особенности структурных изменений Государственного совета в системе российской монархии оказались важным фактором последовавших эволюционных изменений ориентационного характера в среде личного состава палаты. Они обернулись негодным монархической власти изменением отношения Государственного совета к нижней палате народного представительства и поэтапным изменением характера законодательной деятельности Совета, а также опасным для правительства изменением политической ориентации избираемых и назначаемых государственных советников, их расколом на два непримиримых блока, борьба между которыми за власть оказалась одним из факторов падения российской монархии.

Ключевые слова: Российская империя, Государственный совет, Государственная дума, полномочия, законодательство, “черный блок”, “прогрессивный блок”, структурные эволюционные изменения, ориентационные эволюционные изменения.

THE SUMMARY

Zinchenko Y. V. The Evolution Of The State Council At Russian Monarchy System (1905 - 1917). – Manuscript.

Dissertation for the Doctor of Historical Sciences degree on speciality 07.00.02 – world history. – Odessa I.I. Mechnikov National University. – Odessa, 2009.

In the dissertation evolution of the State council of Russia 1905-1917 is in a complex researched. Are found out the reasons and essence of division of evolutionary changes on structural and orientational . Precisely expressed tendency of stage-by-stage reduction during reforming powers of the State council due to expansion of prerogatives of the monarch is considered. The reasons and essence of national representation and the negative parties of her acquisition are shined with public formations of a different political orientation and in practical guidance by their activity reveals. Legislative activity of the State council within 1906-1917 is analyzed, their stages and features are determined. The split of staff of the State council, creation of two blocks, their struggle for authority and its consequences is recreated.

Keywords: Russian empire, the State council, the дума, powers, the legislation, “black the block”, “the progressive block”, structural evolutionary changes, orientational evolutionary changes.

Підписано до друку 28.04.09 формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times ET. Друк різнографія.
Умовних друк. арк. 1,9 Тир. 100 прим. Зам. № 011

Надруковано ФОП «Д.С. Кім»
Свідоцтво про державну реєстрацію В02 № 987172 від 10.02.09р.
61176, м. Харків, вул. Велозаводська, 38, т. 759-89-82, e-mail: dimkim70@mail.ru
